

0984
Aleksandra Jasińska-Kania
Uniwersytet Warszawski

Zmiany postaw Polaków wobec różnych narodów i państw

Badania opinii Polaków o różnych narodach były rozpoczęte przez Ośrodek Badania Opinii Publicznej (OBOP) w latach sześćdziesiątych. Natomiast od 1975 r. są periodycznie powtarzane na losowo dobranych próbach reprezentujących ogół dorosłych mieszkańców Polski sondaże, w których ankietowani otrzymują tę samą listę różnych narodowości, przedstawionych w porządku alfabetycznym, z prośbą, by określili czy odczuwają wobec nich sympatię, niechęć czy obojętność. Od 1978 r. zadawane jest także corocznie w ankietach OBOP pytanie, jaki jest stosunek do Polski różnych państw (również przedstawionych na liście w kolejności alfabetycznej): przyjazny, nieprzyjazny czy obojętny. Systematyczność i ciągłość tych badań pozwala śledzić zmiany w postawach społeczeństwa polskiego wobec różnych narodów i państw, zachodzące pod wpływem zmieniających się sytuacji politycznych. Wyniki badania przeprowadzonego w marcu 1991 r., ukazują, coraz wyraźniej zarysowujący się już od 1988 r., zwrot w tych postawach w porównaniu z kierunkiem ich przemian w latach poprzednich.

Sympatie i niechęci do różnych narodów

Tabela 1 przedstawia odsetki badanych wyrażających sympatię, niechęć bądź obojętność wobec poszczególnych narodowości lub grup

etnicznych w sondażu przeprowadzonym w dniach 11 - 12 marca 1991 r.

Oceniane narodowości są tu uszeregowane w kolejności zmniejszających się odsetków badanych deklarujących wobec nich sympatię.

Tabela 1

Postawy wobec różnych narodów w 1991 r. (dane w %)

L.p.	Narodowości	Sympatia	Niechęć	Obojętność	Różnica
01.	Amerykanie	68.	1	31	+ 67
02.	Francuzi	61.	2	37	+ 59
03.	Włosi	59	1	40	+ 58
04.	Anglicy	50	3	47	+ 47
05.	Litwini	45	8	47	+ 37
06.	Węgrzy	44	4	52	+ 40
07.	Japończycy	39	5	56	+ 34
08.	Szwedzi	38	4	58	+ 34
09.	Hiszpanie	37	2	61	+ 35
10.	Czesi	36	16	48	+ 20
11.	Słowacy	35	8	57	+ 27
12.	Austriacy	34	5	61	+ 29
13.	Niemcy	23	34	43	- 11
14.	Białorusini	20	17	63	+ 3
15.	Bułgarzy	19	13	68	+ 6
16.	Żydzi	17	19	64	- 2
17.	Rumuni	17	29	54	- 12
18.	Wietnamczycy	16	9	75	+ 7
19.	Murzyni	16	21	63	- 5
20.	Rosjanie	16	32	52	- 16
21.	Chińczycy	14	11	75	+ 3
22.	Turcy	11	17	72	- 6
23.	Ukraińcy	9	38	53	- 29
24.	Cyganie	9	47	45	- 39
25.	Arabowie	7	32	61	- 25

Wśród narodów budzących sympatię stosunkowo największej liczby respondentów znaleźli się: Amerykanie (68%), Francuzi (61%), Włosi (59%), Anglicy (50%), Litwini (45%), Węgrzy (44%).

Najwięcej niechęci w badanej próbie budzili: Cyganie (47%), Ukraińcy (38%), Niemcy (34%), Arabowie (32%), Rosjanie (32%), Rumuni (29%). W stosunku do dziewięciu narodów czy też grup etnicznych lub rasowych z tej listy (Cyganów -39, Ukraińców -29,

Zmiany postaw Polaków wobec różnych narodów

Arabów -25, Rosjan -16, Rumunów -12, Niemców -11, Turków -6, Murzynów -5, Żydów -2) odsetki odczuwających antypatię były wyższe niż odczuwających sympatię.

Ponad połowa badanych wobec większości narodów wyraża obojętność. Szczególnie wysokie są odsetki badanych wyrażających obojętność wobec Wietnamczyków i Chińczyków (po 75), Turków (72), Bułgarów (68); Żydów (64), Białorusinów i Murzynów (po 63), Arabów, Austriaków i Hiszpanów (po 61).

Zmiany sympatii deklarowanych wobec różnych narodów w poszczególnych latach ukazuje tabela 2. Oceniane narody uporządkowane są w kolejności: zmniejszającego się odsetka osób, które w pierwszym badaniu (1975 r.) stwierdzały, że darzą je sympatią.

Sledząc przemiany sympatii deklarowanych przez Polaków wobec innych narodów, można zauważyć tendencje zmiany postaw wobec narodów należących do obozu socjalistycznego bądź do rozwiniętych krajów kapitalistycznych związane z przeobrażeniami ustrojowymi oraz zmianami sytuacji i nastrojów politycznych w kraju.

W 1975 r. na liście narodów darzonych sympatią przez co najmniej 30% respondentów znajdowali się: Rosjanie (59%), Węgrzy (54%), Francuzi (54%), Czesi (42%), Słowacy (41%), Amerykanie (37%), Włosi (34%), Wietnamczycy (33%) i Bułgarzy (30%). A zatem z 9 narodów, wobec których deklarowana była stosunkowo największa sympatia, 6 należało do krajów socjalistycznych, a 3 do kapitalistycznych. W 1981 r. znikli z tej listy Wietnamczycy, a dołączyli do niej przejściowo Anglicy, których od 1982 r. zastąpili Japończycy. Tak więc udział reprezentantów krajów

socjalistycznych zmniejszył się w latach 1981-1982 do 5, natomiast krajów kapitalistycznych wzrósł do 4. W okresie 1983-1986 ubyli z tego zbioru Amerykanie, przy czym udział w nim przedstawicieli krajów kapitalistycznych zmniejszył się w 1983 r. znowu do 3 narodów (Francuzi, Włosi i Japończycy), zaś w 1984 r. do 2 (Francuzi i Włosi), gdy na całej tej liście pozostało 7 narodów. Zbiór narodów budzących sympatię około 1/3 lub większej części badanych rozszerzył się przejściowo do 13 w 1985 r. Znaleźli się w nim (w kolejności wysokości odsetka deklarowanych sympatii) Węgrzy, Słowacy, Czesi, Francuzi, Włosi, Rosjanie, Bułgarzy, Japończycy, Rumuni, Anglicy Wietnamczycy, Hiszpanie, Szwedzi (a więc proporcja krajów socjalistycznych do kapitalistycznych wynosiła tu 7 do 6). Lista ta zmniejszyła się znowu w latach 1987-1988 do 8 narodów: Węgrzy, Francuzi, Włosi, Słowacy, Czesi, Rosjanie, Amerykanie i Japończycy - 4 reprezentujące kraje socjalistyczne i 4 kapitalistyczne. W 1989 r. zbiór ten znowu jednak poszerzył się do 10, zaś w 1990 r. i 1991 r. do 11, przy czym wystąpiły w nim charakterystyczne zmiany: ubyli Rosjanie (wobec których w ciągu poprzednich kilkunastu lat zawsze co najmniej 30% badanych deklarowało pozytywne uczucia), przybyli natomiast Anglicy, Szwedzi i Hiszpanie, a także Litwini, którzy dopiero w ostatnich dwu latach umieszczeni zostali (obok Białorusinów i Ukraińców) na liście opiniowanych narodowości. Zatem proporcja udziału przedstawicieli dawnych krajów socjalistycznych do kapitalistycznych wśród narodów budzących stosunkowo największe sympatie w ostatnich dwóch latach stała się

Zmiany postaw Polaków wobec różnych narodów

ujemna, wynosząc w 1989 r. 4 do 6, zaś w 1990 r. i 1991 r. 4 do 7.

Sympatia do różnych narodów

Tabela 2

Narodowości	Odsetek badanych deklarujących sympatię do danego narodu w poszczególnych latach												
	1975	1977	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991
Rosjanie	59	52	32	32	36	37	45	31	33	30	28	24	16
Węgrzy	54	64	56	58	58	53	66	52	45	39	44	49	44
Francuzi	54	60	54	56	51	45	47	42	41	35	46	62	61
Czesi	42	46	36	36	38	43	51	42	36	37	35	41	36
Słowacy	41	-	43	42	42	42	52	43	38	36	39	46	35
Amerykanie	37	44	43	37	29	26	27	25	32	37	51	67	68
Włosi	34	-	37	42	40	37	46	45	39	37	49	57	59
Wietnamczycy	33	-	25	23	26	22	31	23	17	16	20	12	16
Bułgarzy	30	-	32	34	31	32	44	32	25	23	24	23	19
Anglicy	28	29	31	29	28	27	32	28	27	26	40	48	50
Rumuni	26	-	27	25	26	24	33	24	18	20	21	27	17
Hiszpanie	24	-	24	25	28	26	31	30	23	22	29	36	37
Szwedzi	24	-	24	28	26	23	31	31	21	21	30	37	38
Murzyni	18	-	20	17	17	15	21	15	12	13	15	14	16
Japończycy	14	-	23	30	33	27	41	33	31	36	41	42	39
Cyganie	12	-	12	11	9	10	9	8	8	6	10	7	8
Arabowie	12	11	6	7	8	7	10	9	7	6	9	7	7
Niemcy z NRD	-	-	13	23	19	22	28	21	17	18	20	-	-
Niemcy	8	7	-	-	-	-	-	-	-	-	-	13	23
Niemcy z RFN	-	-	9	15	9	12	10	12	13	16	23	-	-
Turcy	6	-	7	8	8	-	-	8	-	8	12	12	11
Chińczycy	4	6	6	8	9	9	21	16	16	17	22	12	14
Żydzi	4	5	7	6	8	9	13	9	11	11	14	15	17
Litwini	-	-	-	-	-	-	-	-	-	27	39	55	45
Białorusini	-	-	-	-	-	-	-	-	-	16	20	21	20
Ukraińcy	-	-	-	-	-	-	-	-	-	7	9	8	9

Uwaga: "-" oznacza, że określony naród nie był wymieniony na liście w danym badaniu.

Jeśli w stosunku do większości narodów należących do ówczesnego obozu socjalistycznego deklarowane sympatie - po pewnym spadku w 1981 r. - wykazywały tendencję wzrostu do 1985 r., to w drugiej połowie lat osiemdziesiątych wyraźnie sympatie te malały, zwłaszcza w stosunku do Rosjan, Bułgarów, Czechów, Słowaków, Węgrów, Wietnamczyków i Chińczyków. Wzrost pozytywnych uczuć nastąpił znowu w 1989 i 1990 r., lecz jedynie w stosunku do Węgrów, Litwinów, Słowaków i Czechów, (a także Rumunów, zajmujących już dalsze miejsce na liście narodów darzonych sympatią), a

więc w stosunku do tych narodów, które dokonały ostatnio przemian ustrojowych w swoich krajach. W ostatnim roku wystąpiło jednak zmniejszenie sympatii do przedstawicieli nawet tych czterech krajów postkomunistycznych. Równocześnie widoczna jest (choć w porównaniu z poprzednim rokiem statystycznie nieznacząca) tendencja wzrostu przychylnych uczuć wobec przedstawicieli większości znajdujących się na liście rozwiniętych krajów kapitalistycznych.

W drugiej połowie lat osiemdziesiątych aż do 1989 r. dawała się zauważyć ogólna tendencja spadku pozytywnych emocji w stosunku do większości narodów, za wyjątkiem tych, które należały do najmniej lubianych w latach siedemdziesiątych (Chińczycy, Żydzi, Niemcy). W sondażach z lat siedemdziesiątych ponad połowa respondentów deklarowała sympatię do Rosjan, Węgrów i Francuzów. W latach 1981-1983 na liście narodów budzących sympatię więcej niż połowy badanych pozostali Węgrzy i Francuzi, zaś w 1984 r. i 1986 r. już tylko Węgrzy, do których w 1985 r. przejściowo dołączyli Czesi i Słowacy. W sondażach z lat 1986-1988 żaden naród nie zyskał pozytywnej oceny ze strony przynajmniej połowy badanej próby Polaków. Dopiero od 1989 r. nastąpiło pewne zwiększenie pozytywnych emocji wobec znacznej liczby narodowości i pojawił się znowu naród, do którego ponad połowa badanych wyraziła sympatię, a mianowicie Amerykanie. Ten wzrost pozytywnych uczuć stał się jeszcze wyraźniejszy w ostatnich dwóch latach: w 1990 r. więcej niż połowa respondentów deklarowała sympatię do Amerykanów, Francuzów, Litwinów i Włochów, a w 1991 r. - do Amerykanów, Francuzów, Włochów i Anglików. Amerykanie w 1989 r. po raz pierwszy znaleźli się na najwyższym miejscu na liście narodów

budzających szczególną życzliwość, w ciągu poprzednich kilkunastu lat zajmowanym przez Węgrów, którzy obecnie spadli na szóstą pozycję. W 1990 r. deklaracje sympatii proamerykańskich ponownie skoczyły w górę z 51% do 67% badanej próby (w 1991 r. - 68%), podczas gdy w poprzednich latach odsetki wyrażających te sympatie wahały się od 25 do 44.

Do narodów, wobec których mimo pewnego zmniejszenia deklaracji pozytywnych uczuć w latach 1986-1988 daje się zaobserwować wyraźny trend wzrostu sympatii, należeli przede wszystkim Włosi (wzrost odsetka wyrażających sympatię z 34 w 1975 r. do 59 w 1991 r.), Anglicy (z 28 do 48), Szwedzi (z 24 do 37), Hiszpanie (z 24 do 36), Japończycy (szczególnie spektakularny wzrost tego odsetka z 14 w 1975 r. do 42 w 1990 r.), a także Żydzi (z 4 do 17 w 1991 r.). Aż do 1989 r. trend ten obejmował także najmniej początkowo lubianych Chińczyków (zwiększenie odsetka wyrażanych sympatii z 4 w 1975 r. do 22 w 1989), Niemców z RFN (z 8 do 23) i z NRD (z 8 do 20). Jednakże w 1990 r. nastąpił gwałtowny spadek pozytywnych uczuć wobec Chińczyków i Niemców, niewątpliwie pod wpływem - z jednej strony - konserwatywnego zwrotu w polityce chińskiej po stłumieniu manifestacji na placu Tien An Men, a z drugiej strony - poczucia zagrożenia wiążącego się z faktem zjednoczenia Niemiec. Na uwarunkowanie tego wahnięcia emocji względem Niemców i Chińczyków konkretną sytuacją polityczną wskazuje to, że w 1991 r. sympatie wobec Niemców powróciły do poziomu z 1989 r., a wobec Chińczyków także ponownie nieco wzrosły.

Przemiany negatywnych uczuć wobec poszczególnych narodowości ukazuje tabela 3. Oceniane narody są tu uszeregowane według wysokości odsetka badanych, którzy w badaniu z 1975 r. wyrażali wobec nich niechęć.

Tabela 3

Niechęć do różnych narodów (dane w %)

Narodowości	Odsetek badanych deklarujących niechęć do danego narodu w poszczególnych latach												
	1975	1977	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991
Niemcy z RFN			49	32	46	36	48	35	35	29	27		
Niemcy	60	61										44	34
Niemcy z NRD			37	23	28	23	25	21	24	23	28		
Żydzi	41	38	25	23	24	20	23	18	16	19	21	20	19
Cyganie	39	-	34	29	33	32	38	32	29	34	41	44	47
Chińczycy	23	27	15	14	12	11	10	6	5	6	7	19	11
Murzyni	14	-	12	12	12	16	17	12	15	15	19	21	21
Turcy	12	-	12	11	13	-	-	9	-	13	14	17	17
Arabowie	11	14	15	13	14	15	15	14	14	20	23	27	32
Czesi	11	11	17	12	13	9	12	9	8	8	15	16	16
Rosjanie	7	12	23	16	14	15	14	12	13	13	20	24	32
Japończycy	7	-	6	4	3	4	5	4	4	4	3	6	5
Szwedzi	6	-	5	5	3	4	5	3	4	5	4	6	4
Anglicy	5	6	4	6	6	5	7	7	3	6	5	6	3
Rumuni	5	-	7	7	5	6	8	5	7	12	14	17	29
Wietnamczycy	5	-	4	4	3	4	6	3	3	7	8	12	9
Amerykanie	4	3	5	11	16	14	25	17	8	5	3	1	1
Włosi	4	-	4	4	4	3	5	2	2	3	3	3	1
Bułgarzy	3	-	3	3	5	5	6	4	4	6	8	11	13
Francuzi	3	2	2	2	2	3	8	3	2	3	3	3	2
Hiszpanie	3	-	2	2	1	2	3	1	2	2	4	4	2
Stowacy	3	-	4	4	5	2	3	2	3	4	6	7	8
Węgrzy	2	2	2	2	2	2	1	2	1	4	4	5	4
Litwini	-	-	-	-	-	-	-	-	-	7	5	5	8
Białorusini	-	-	-	-	-	-	-	-	-	10	14	14	17
Ukraińcy	-	-	-	-	-	-	-	-	-	28	37	39	38

Uwaga: "-" oznacza, że określony naród nie był wymieniony na liście w danym badaniu.

W tym przypadku także nastąpiły pewne przesunięcia miejsc zajmowanych przez poszczególne narodowości na skali wzbudzanych niechęci. W 1975 r. na liście narodów, budzących stosunkowo największe antypatie (co najmniej 10% badanych) znajdowali się: Niemcy (60% - respondentów pytano wówczas o stosunek do Niemców bez wyróżniania ich przynależności państwowej), Żydzi (41%), Cyganie (39%), Chińczycy (23%), Murzyni (14%), Turcy (12%), Arabowie (11%) i Czesi (11%), zaś od 1977 r. także i Rosjanie

(12%). Tak więc, lista ta obejmowała - z jednej strony - najbliższych sąsiadów Polski, zwłaszcza tych, z którymi pamięć historyczna wiązała doświadczenia najostrzejszych konfliktów, z drugiej strony - narodowości lub grupy etniczne, które tradycyjnie zaliczane były do obcych. Przy czym Czesi w niektórych okresach (1984 oraz 1986-1988) znikali z tej listy, być może dzięki nadawanym wówczas popularnym czeskim serialom telewizyjnym "Kobieta za ladą", "Szpital na peryferiach" i in. Natomiast w latach 1982-1986 pojawili się na niej przejściowo Amerykanie, co mogło świadczyć o wpływie propagandowym środków masowego przekazu podejmujących wówczas stale problem restrykcji amerykańskich wobec Polski. W 1991 r. w zbiorze narodowości lub grup etnicznych wzbudzających niechęć co najmniej 10% respondentów znajdowali się: Cyganie (47%), Ukraińcy (38%), Niemcy (34%), Arabowie (32%), Rosjanie (32%), Rumuni (29%), Murzyni (21%), Żydzi (19%), Białorusini i Turcy (po 17 %), Czesi (16%), Bułgarzy (13%), Chińczycy (11%). Tak więc zbiór ten, który zwiększył się do 13 narodowości, objął większość narodów zaliczanych do obozu socjalistycznego, a także prawie wszystkie te grupy etniczne lub narody (z wyjątkiem Japończyków i Wietnamczyków), które - jak wynika z odpowiedzi na inne pytania - uznawane były przez stosunkowo najliczniejsze odsetki respondentów za zupełnie niepodobne do Polaków lub należące do innej rasy.

W ciągu ostatnich trzech lat wzrosła niechęć do prawie wszystkich narodów należących dawniej do obozu socjalistycznego (za wyjątkiem Węgrów, do których pewien wzrost nieprzychylnych postaw odnotowano w 1988 r.). W największym stopniu wzrosła

niechęć do Rosjan (z 13% w 1988 r. do 32% w 1991 r. czyli o 19 punktów procentowych), do Rumunów (z 12% do 29% - o 17 punktów procentowych, z tego w ostatnim roku o 10), do Ukraińców (z 28% do 38% - o 10 punktów procentowych). Podobna choć nieco słabsza tendencja wzrostu niechęci występowała w stosunku do Białorusinów i Bułgarów (po 7 punktów), a także - w mniejszym stopniu do Słowaków (o 4 punkty). Antypatie do Czechów po wzroście w 1989 r. o 7 punktów w ostatnich dwóch latach nie wykazywały już znaczących zmian. Natomiast dopiero w 1991 r. zwiększyła się niechęć wobec Litwinów. Bardzo wyraźny był wzrost niechęci wobec Chińczyków po wydarzeniach na placu Niebiańskiego Spokoju (o 12 punktów procentowych w 1990 r. w porównaniu z 1989 r., lecz w 1991 r. nastąpił spadek o 8 punktów). Nieprzychylnie uczucia względem Wietnamczyków wyrażane dawniej przez znikomą część respondentów zwiększyły się od 1987 r. do 1990 r. o 9 punktów procentowych, lecz znowu nieco zmalały w 1991 r. W ciągu ostatnich lat na czołowe miejsce wysunęła się nadto wzrastająca niechęć do Cyganów: w 1975 r. wyrażało ją 39% respondentów, w pierwszej połowie lat osiemdziesiątych odsetek ten zmniejszał się, następnie jednak wzrósł w 1985 r. i ponownie po przejściowym spadku w latach 1986-1987 skoczył w górę w ostatnich czterech latach o 18 punktów procentowych, dorównując poziomowi antypatii do Niemców, a ostatnio nawet go przewyższając. W tym samym okresie zarysował się także wzrost niechęci do Arabów (o 18 punktów procentowych w porównaniu z 1987 r.) i do Murzynów (o 7).

Przez wiele lat na najwyższym miejscu pod względem wysokości odsetków niechęci plasowali się Niemcy z RFN, chociaż antypatia

Zmiany postaw Polaków wobec różnych narodów

do nich stale zmniejszała się w drugiej połowie lat osiemdziesiątych. Jeśli w latach siedemdziesiątych prawie 2/3 badanych mówiło o niechęci do Niemców, a w 1981 r. jeszcze prawie połowa deklarowała antypatię do Niemców z RFN i ponad 1/3 do Niemców z NRD, to w drugiej połowie lat osiemdziesiątych proporcja respondentów wyrażających niechęć do Niemców z RFN zmniejszyła się do ok. 1/3, zaś do Niemców z NRD do ok. 1/4. W 1989 r. wystąpił dalszy spadek niechęci do Niemców z RFN (27%) przy pewnym wzroście negatywnych postaw wobec Niemców z NRD (do 28%), które wówczas po raz pierwszy przewyższyły antypatie wobec RFN-owców. Połączenie państw niemieckich, które - jak wynika z badań OBOP w 1987 i 1989 r. - rozpatrywane było przez przeważającą część badanych jako niekorzystne zarówno dla Polski, jak i dla pokoju i bezpieczeństwa w Europie, wywołało w 1990 r. gwałtowny wzrost uczuć antyniemieckich. Obniżyły się jednak one znacząco (o 10 punktów procentowych) w 1991 r., gdy równocześnie zmniejszyły się obawy, że zjednoczone Niemcy będą stanowiły zagrożenie dla polskich granic (w 1990 r. obawy takie wyrażało 69%, a w 1991 r. 42%). Tak więc w ostatnim roku Niemcy znaleźli się dopiero na trzecim miejscu pod względem wzbudzanej niechęci - po Cyganach i Ukraińcach. Równocześnie odsetki deklarujących niechęć do narodów reprezentujących rozwinięte kraje kapitalistyczne, aczkolwiek już w poprzednich dwóch latach dość niskie, w ostatnim roku nadal wykazywały tendencję spadkową.

Wyraźnie zmniejszały się także uczucia antysemickie: w 1975 r. niechęć wobec Żydów wyrażało 41% badanych, w 1981 r. - 25%, w 1985 r. - 23%, w 1987 r. - 16%, aczkolwiek odsetek postaw

niechętnych wobec Żydów następnie znowu nieco wzrósł - do 21 w 1989 r., lecz potem obniżył się do 19 w 1991 r.

Znacznym zmianom ulegały również postawy wobec Chińczyków: w latach siedemdziesiątych ok. 1/4 respondentów odczuwało wobec nich niechęć, a tylko 4-6% sympatię, w 1981 r. odsetek niechętnych zmniejszył się do 15, choć sympatia nie zwiększyła się, natomiast w następnych latach występował dalszy spadek odsetka wyrazów niechęci do 5 w 1987 r., któremu od 1985 r. towarzyszył wzrost deklaracji sympatii do 22% w 1989 r. W drugiej połowie lat siedemdziesiątych wystąpiła zatem zmiana ukierunkowania postaw wobec Chińczyków z negatywnych na pozytywne (różnica między odsetkami wyrażających sympatię i antypatię w 1977 r. wynosiła -21, zaś w 1989 r. +15). Natomiast w 1990 r. przejściowo pojawiła się przewaga uczuć niechęci (-7), która w 1991 r. znowu ustąpiła miejsca lekkiej przewadze sympatii (+3). Ogólny trend zmian postaw Polaków wobec różnych narodowości charakteryzował się w latach osiemdziesiątych zmniejszaniem emocjonalnego zaangażowania zarówno w kierunku pozytywnym, jak i negatywnym oraz narastaniem obojętności. Odsetki badanych stwierdzających obojętność lub brak opinii o wymienionych na liście narodowościach lub grupach etnicznych przedstawia tabela 4.

W 1975 r. ponad połowa badanych deklarowała jakiś stosunek emocjonalny do 6 narodów, wśród których znajdowali się zarówno najbardziej nielubiani Niemcy i Cyganie, jak i najbardziej lubiani Węgrzy i Francuzi, a także Rosjanie i Czesi, wobec których uczucia były bardziej spolaryzowane. W ciągu następnych

Tabela 4

Obojętny stosunek do różnych narodowości (dane w %)

Narodowości	Odsetek badanych deklarujących obojętność do danego narodu w poszczególnych latach												
	1975	1977	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991
Turcy	82	-	81	81	79	-	-	83	-	79	74	71	72
Japończycy	79	-	71	66	64	69	54	63	65	60	56	52	56
Arabowie	77	75	78	80	78	78	75	77	79	74	68	66	61
Chińczycy	73	67	70	78	79	80	69	78	79	77	71	69	75
Hiszpanie	73	-	73	73	71	72	66	69	75	76	67	60	61
Szwedzi	70	-	70	67	71	73	64	66	75	74	66	57	58
Rumuni	69	-	66	68	69	70	59	71	75	68	65	56	54
Murzyni	68	-	68	71	71	69	62	73	73	72	66	65	63
Anglicy	67	65	65	65	66	68	61	65	70	68	55	46	47
Bułgarzy	67	-	65	63	64	63	50	64	71	71	68	66	68
Wietnamczycy	62	-	71	73	71	74	63	74	80	77	72	76	75
Włosi	62	-	59	54	56	60	49	53	59	60	48	40	40
Amerykanie	59	53	52	52	55	60	48	58	60	58	46	32	31
Stowacy	56	-	53	54	53	56	45	55	59	60	55	47	57
Żydzi	54	57	67	71	68	71	64	73	73	70	65	65	64
Cyganie	49	-	57	60	58	57	53	60	63	60	49	49	45
Czesi	47	43	47	52	49	48	37	49	56	55	50	43	48
Węgrzy	44	34	42	40	40	45	33	46	54	57	52	46	52
Francuzi	43	38	40	43	47	52	45	55	57	62	51	35	37
Rosjanie	34	36	44	52	50	48	41	57	54	57	52	52	52
Niemcy z NRD	-	-	50	54	53	55	47	58	59	59	52	-	-
Niemcy	32	32	-	-	-	-	-	-	-	-	-	43	43
Niemcy z RFN	-	-	42	53	45	52	42	53	52	55	50	-	-
Białorusini	-	-	-	-	-	-	-	-	-	74	66	65	63
Litwini	-	-	-	-	-	-	-	-	-	66	56	40	47
Ukraińcy	-	-	-	-	-	-	-	-	-	65	54	53	53

Uwaga: "-" oznacza, że określony naród nie był wymieniony na liście w danym badaniu.

lat lista narodów, do których więcej niż połowa respondentów wyrażała jakiś stosunek uczuciowy, stopniowo malała i w latach 1987-88 żaden naród nie budził jakiegokolwiek emocjonalnego ustosunkowania się większości badanych. Natomiast od 1989 r. ów trend wzrastającej obojętności zaczął się odwracać. Wraz z ożywieniem politycznym w kraju i na świecie występuje wzrost temperatury uczuć do innych narodów i to zarówno pozytywnych, jak i negatywnych. W 1989 r. zbiór narodowości, które nie były obojętne dla większości badanych, zawierał z jednej strony najbardziej teraz lubianych Amerykanów i Włochów, z drugiej zaś - najbardziej nielubianych Cyganów. W 1990 r. w zbiorze tym znalazło się już 10

narodowości (darzeni stosunkowo największą sympatią Amerykanie, Francuzi, Włosi, Litwini, Anglicy, Węgrzy, Słowacy i Czesi oraz największą antypatią Niemcy i Cyganie). Zbiór ten jednak znowu nieco zmniejszył się - do 8 narodowości w 1991 r., gdy większość wyrażała obojętność wobec Węgrów i Słowaków.

Wyjaśnienia uwarunkowań stopnia przychylności uczuć Polaków do różnych narodów można poszukiwać z jednej strony, w właściwościach tych narodów, z drugiej strony, w cechach respondentów, wpływających na zróżnicowanie ich postaw względem poszczególnych narodów. Rozpatrzenie tego pierwszego aspektu wymaga przeprowadzenia analiz na poziomie globalnym - na podstawie danych z roczników statystycznych i innych charakterystyk dotyczących ocenianych narodowości. Drugi aspekt może być wyjaśniany przy pomocy analizy wyników badań ankietowych na poziomie indywidualnym.

Jeśli chodzi o uwarunkowania stosunku Polaków do różnych narodów właściwościami charakteryzującymi same te narody i stosunki między nimi a Polską, to na podstawie literatury teoretycznej oraz wyników zarówno badań polskich jak i międzynarodowych analiz porównawczych (Buchanan i Cantril 1953, Sigelman 1978, Inglehart i Rabier 1984) można wysunąć hipotezy o szczególnym znaczeniu następujących czynników:

1. Poziom rozwoju gospodarczego i dobrobytu ocenianego narodu, mierzony wysokością dochodu narodowego na głowę ludności (GNP p/c) może w coraz większym stopniu wpływać na pozytywne uczucia Polaków do niego, zwłaszcza w warunkach długotrwałego kryzysu gospodarczego i frustracji ich własnych potrzeb i aspiracji w tym

zakresie, gdy równocześnie nadzieje na zaspokojenie tych aspiracji wiązane są z oczekiwaniem pomocy ze strony bogatszych i bardziej rozwiniętych narodów.

2. Podobieństwo systemu ideologiczno-politycznego i wspieranie go przez propagandowe oddziaływanie środków masowego przekazu sprzyjało deklarowaniu uczuć sympatii do narodów zaliczanych do socjalistycznych w latach siedemdziesiątych i w pierwszej połowie lat osiemdziesiątych. Wraz z postępującą delegitymizacją wartości socjalizmu deklaracje tych sympatii zmniejszały się, ustępując w drugiej połowie lat osiemdziesiątych wzrastającej obojętności, która poprzedziła odwrócenie kierunku postaw i była wstępem do niego. Wraz ze zmianą systemu ideologiczno-politycznego w Polsce na czoło zaczęły wysuwać się sympatie wobec narodów zaliczanych do zachodnich demokracji.

3. Historyczne doświadczenia konfliktów, zaborów, okupacji, zależności determinują postawy niechęci do jednych narodów (Niemcy, Rosjanie), podczas gdy wiara w sięgające dalekiej przeszłości tradycje przyjaźni i przymierza wobec wspólnych przeciwników powoduje sympatię do innych (Węgrzy, Francuzi). Szczególną rolę odgrywa przy tym pamięć o wrogach i sprzymierzeńcach z czasu II wojny światowej.

4. Postrzegane podobieństwo, wiązane z przynależnością do tej samej kategorii rasowej, z wyznawaniem tej samej religii, z przynależnością do tej samej grupy językowej przyczynia się do uczuć pozytywnych, łączących się z poczuciem bliskości, swojskości, czy nawet tożsamości. Natomiast postrzeganie odrębności kulturowej, odmienności cech fizycznych i charakteru

narodowego skłania do postaw nieprzychylnych, połączonych z poczuciem dystansu i obcości.

5. Częstość i sposób prezentacji określonego narodu przez środki masowego przekazu wpływa na ukierunkowanie i natężenie postaw deklarowanych wobec niego; w szczególności seriale telewizyjne lub filmy wyświetlane w okresie bezpośrednio poprzedzającym sondaże, bądź też kampanie propagandowe związane z jakimiś aktualnymi wydarzeniami politycznymi może powodować nagłe, choć na ogół przejściowe zmiany tych postaw.

-W celu sprawdzenia powyższych hipotez założony został wtórny zbiór danych¹, w którym poszczególnym narodom, będącym przedmiotem ustosunkowania się ze strony Polaków w sondażach ankietowych, przypisano wartości liczbowe określające takie ich charakterystyki jak: (1) wysokość dochodu narodowego na głowę ludności; (2) stosunki handlowe z Polską mierzone wskaźnikami eksportu do danego kraju; (3) poziom modernizacji ocenianego narodu mierzony odsetkiem osób studiujących; (4) odległość geograficzna stolicy danego kraju od Polski; (5) przynależność do systemu socjalistycznego bądź (6) do demokracji parlamentarnych; (7) historyczne doświadczenia konfliktów, a także (8) przynależność do obozu sprzymierzeńców lub (9) wrogów w czasie II wojny światowej; (10) wyznawanie religii chrześcijańskiej oraz (11) religii katolickiej w szczególności; (12) posługiwanie się alfabetem łacińskim oraz (13) przynależność do słowiańskiej grupy językowej; (14) przynależność do tej samej rasy; (15) liczba

¹ Zbiór założyła dr Grażyna Kacprowicz, która zebrała dane do niego i wykonała część analiz statystycznych. Pozostałe analizy statystyczne przeprowadził dr Jan Poleszczuk.

Zmiany postaw Polaków wobec różnych narodów

filmów z danego kraju wyświetlanych w telewizji w roku poprzedzającym badanie, (16) najwyższe oceny tych filmów; (17) liczba seriali telewizyjnych z danego kraju wyświetlanych w roku poprzedzającym badanie i (18) najwyższe ich oceny. Zmiennym od 5 do 14 przypisane były wartości zero-jedynkowe.

Wyniki analizy korelacyjnej wyżej wymienionych zmiennych ze wskaźnikami sympatii, niechęci oraz ogólnych indeksów postawy wobec poszczególnych narodów (obliczanych jako iloraz różnicy sympatii i niechęci do danego narodu dzielonej przez sumę tych sympatii i niechęci) w 1990 r. przedstawia tabela 5.

Tabela 5

Uwarunkowania postaw wobec różnych narodów w 1990 r.

L.p.	Zmienne warunkujące postawy	Wskaźnik sympatii	Wskaźnik niechęci	Indeks postawy
1.	Wysokość dochodu (GNP p/c)	.727*	-.682*	.728*
2.	Eksport z Polski w %	.053	.307	-.074*
3.	Studiujący w %	.671*	-.620	.667*
4.	Odległość geograficzna	-.133	-.042	-.135
5.	System socjalistyczny	-.409	.488	-.433*
6.	Demokracja parlamentarna	.571	-.605*	.613*
7.	Doświadczenia konfliktów	-.231	.342	-.205
8.	Sojusznicy w II wojnie świat.	.510	-.128	.318
9.	Wrogowie w II wojnie światowej	-.166	.510	-.268*
10.	Religia chrześcijańska	.734**	-.557	.792**
11.	Religia katolicka	.559	-.557*	.624*
12.	Alfabet taciński	.745**	-.670*	.787**
13.	Język słowiański	-.146*	.348	-.181*
14.	Wspólnota rasowa	.638*	-.437	.645*
15.	Liczba filmów w TV	.639**	-.348	.426
16.	Maksymalna ocena filmów w TV	.755**	-.482	.557
17.	Liczba seriali w TV	.541	-.424*	.463*
18.	Maksymalna ocena seriali w TV	.788**	-.632*	.673*

Korelacje znaczące: * poziom istotności $p < .01$, ** - $p < .001$

Z tabeli wynika, że badane zależności były na ogół zgodne z przewidywaniami, choć korelacje na odpowiednio wysokim poziomie istotności statystycznej wskazywały, że znaczący wpływ na postawy wobec różnych narodów wywierają jedynie takie czynniki, jak

poziom rozwoju gospodarczego i modernizacji mierzone wysokością dochodu narodowego i liczbą studiujących, demokracja parlamentarna, wspólnota religii chrześcijańskiej i katolickiej oraz alfabetu łacińskiego, wspólnota rasowa, a nadto liczba filmów z danego kraju wyświetlanych w telewizji w ciągu ostatniego roku przed badaniem i wysokość ocen tych filmów oraz wysokość ocen seriali telewizyjnych z danego kraju pokazywanych w ostatnim roku.

Porównanie z wynikami podobnych analiz danych z lat wcześniejszych ukazuje, że w 1975 r. na sympatie do różnych narodów znacząco wpływały jedynie sojusze z okresu II wojny światowej oraz przynależność do tej samej rasy, (z tego okresu brak danych o ocenach filmów i seriali nadawanych w telewizji). W latach osiemdziesiątych niechęci wobec innych narodów były znacząco zależne przede wszystkim od wrogości w czasie II wojny światowej, zaś w pierwszej połowie lat osiemdziesiątych także od wysokości eksportu z Polski do poszczególnych krajów. Tak więc, w latach osiemdziesiątych sympatie były mniejsze, a niechęci większe przede wszystkim do tych narodów, które były przeciwnikami Polski w II wojnie światowej, oraz do tych, które były odbiorcami większości eksportowanych z Polski towarów. Te same dwie zmienne w istotnym stopniu były ujemnie skorelowane z ogólnym indeksem postawy wobec określonych narodów, podczas gdy współzależność tego indeksu z religią katolicką była dodatnia, zaś od 1988 r. wystąpiła współzależność tego indeksu z wysokością ocen filmów z danego kraju wyświetlanych w poprzednim roku w telewizji.

Zmiany postaw Polaków wobec różnych narodów

Analiza regresji ukazuje, w jakim stopniu kilka powiązanych ze sobą zmiennych charakteryzujących oceniane narody wpływa łącznie na stopień sympatii, niechęci i ogólny indeks postawy wobec tych narodów. Tabela 6 przedstawia wyniki tej analizy.

Tabela 6

Wpływ charakterystyk narodów na postawy wobec nich
Współczynniki regresji Beta

Zmienne niezależne	Sympatie	Niechęci	Indeks postawy
Wysokość dochodu (GNP)	.665	-.823	.810
Religia katolicka	.657	-.459	.616
Sojusznicy w II wojnie	.344	-	-
Wrogowie w II wojnie	-	.571	-.277

Tak więc, poziom bogactwa danego narodu, religia katolicka i sojusze w II wojnie światowej wywierały stosunkowo najsilniejszy wpływ na sympatię Polaków do niego, gdy wpływ innych zmiennych był kontrolowany. Wysokość dochodu narodowego i wyznawanie religii katolickiej w największym stopniu zmniejszały niechęci do określonych narodów, natomiast wrogość w okresie II wojny światowej znacząco je zwiększała. Ogólny indeks postawy Polaków do danego narodu w największym stopniu zależał od wysokości jego dochodu narodowego, przyjmowania przez niego religii katolickiej i braku wrogich konfliktów z nim w czasie II wojny światowej.

Związki wzajemne sympatii i niechęci do różnych narodów potwierdzają pośrednio tezę o ich zależności od cech ocenianych narodów. Tak więc postawy względem Amerykanów w największym stopniu powiązane są z postawami wobec innych narodów o rozwiniętej gospodarce kapitalistycznej i ustroju demokracji parlamentarnej, czyli Anglików, Francuzów, Hiszpanów, Włochów,

Japończyków, Szwedów. Stosunek do Rosjan idzie w parze z podobnym ustosunkowaniem się do Białorusinów, Ukraińców, Rumunów i Bułgarów, a zatem narodów należących do byłego obozu krajów socjalistycznych. Uczucia względem Arabów współzależne są z emocjami wzbudzanymi przez Turków, Cyganów, Murzynów, Chińczyków i Żydów, a więc tych grup etnicznych, które postrzegane są jako najbardziej różniące się od Polaków.

Analiza czynnikowa pozwoliła wyodrębnić w 1990 r. następujące cztery zestawy stosunkowo najsilniej powiązanych wewnętrznie wskaźników postaw wobec niektórych narodów i grup etnicznych: Pierwszy czynnik charakteryzuje postawy względem narodów o rozwiniętej gospodarce kapitalistycznej i ustroju demokracji parlamentarnej, łącząc silnie ze sobą skorelowane postawy wobec Amerykanów, Anglików, Francuzów, Włochów, Hiszpanów, Japończyków i Szwedów. W drugim czynniku najwyższe wartości ładunków czynnikowych otrzymują powiązane ze sobą postawy względem narodowości postrzeganych jako najbardziej odmienne etnicznie od Polaków i pochodzące ze słabo rozwiniętych gospodarczo krajów III Świata, a więc względem Chińczyków, Wietnamczyków, Arabów, Turków, Murzynów, Cyganów, a także - choć w słabszym stopniu - Żydów. Trzeci czynnik naładowany jest w największym stopniu postawami wobec narodów Europy Wschodniej zaliczanych do obozu postkomunistycznego - Rosjan, Słowaków, Litwinów, Białorusinów, Węgrów, Rumunów. Wreszcie, w czynniku czwartym wysokie ładunki uzyskały postawy wobec dwóch tylko narodów - Niemców i Ukraińców - postawy, jak wydaje się, odwołujące się przede wszystkim do

Zmiany postaw Polaków wobec różnych narodów

pamięci historii konfliktów, zwłaszcza z czasu II wojny światowej.

Tabela 7 przedstawia współczynniki korelacji wskaźników postaw wobec tych czterech grup narodowości (wyodrębnionych w wyniku analizy czynnikowej) ze wskaźnikami takich cech respondentów, jak ich wiek, płeć, wykształcenie, wielkość zamieszkiwanej przez nich miejscowości i stopień religijności.

Tabela 7

Postawy wobec różnych narodowości a cechy społeczno-demograficzne respondentów

Cechy respondentów	Grupy narodowości			
	Demokracje zachodnie	Kraje III Świata	Kraje post-komunistyczne	Niemcy i Ukraińcy
	r	r	r	r
Wiek	.004	-.054	.158**	-.146**
Płeć	-.092*	.009	.031	.026
Wykształcenie	.176**	.069	.072	-.025
Wielkość miejscowości	.097*	.089*	.040	-.033
Religijność	.028	.057	.054	-.083*

poziom istotności korelacji * $p < .01$, ** $p < .001$

A zatem sympatie wobec narodów tworzących demokracje zachodnie są znacząco wyższe wśród mężczyzn niż wśród kobiet, wśród ludzi wyżej wykształconych i wśród mieszkańców dużych miast. Analiza regresji wykazuje, że najsilniejszy wpływ na postawy wobec tych narodów wywiera wykształcenie oraz płeć, gdy wpływ innych zmiennych demograficznych jest kontrolowany.

Sympatie wobec narodów zamieszkujących kraje III Świata i postrzeganych jako najmniej podobni do Polaków są uwarunkowane przede wszystkim wielkością miejscowości, z której pochodzą respondenci. Postawy ksenofobii są silniejsze na wsi i w małych miasteczkach niż w dużych miastach. Współczynnik regresji beta,

ukazujący związek tych postaw z wielkością zamieszkiwanej przez respondentów miejscowości, gdy kontroluje się wszystkie pozostałe zmienne społeczno-demograficzne, jest jedynym statystycznie znaczącym.

Stosunek do narodów z krajów postkomunistycznych zależny jest w największym stopniu od wieku respondentów: sympatie są znacząco wyższe wśród osób starszych. Analiza regresji wykazuje, że oprócz wieku, przy kontroli innych zmiennych istotne staje się także wykształcenie, które wpływa na wzrost sympatii do tych narodów.

Postawy wobec Niemców i Ukraińców również zdeterminowane są przede wszystkim wiekiem osób badanych: w tym przypadku jednak sympatie są mniejsze, a niechęci większe wśród osób starszych. Są one nadto zależne od religijności respondentów, która powoduje większą skłonność wyrażania sympatii do tych dwóch narodów. Analiza regresji potwierdza znaczący wpływ wieku i religijności na stosunek badanych osób do tych dwóch narodów.

Nieco bardziej szczegółowe przyjrzenie się rozkładowi postaw wobec poszczególnych narodów w różnych grupach społeczno-demograficznych w 1991 r. ukazuje dość podobny obraz zależności. Podobnie jak i w 1990 r. wiek wpływa znacząco na zróżnicowanie stosunku emocjonalnego do narodów, które wchodziły dawniej w skład obozu socjalistycznego. Wraz z wiekiem respondentów wzrastają odsetki wyrażających sympatie do Rosjan, Białorusinów, Litwinów, Słowaków, Węgrów i Rumunów, zmniejszają się natomiast odsetki deklarujących niechęć wobec tych narodów (z wyjątkiem Rosjan i Litwinów, wobec których emocje są wśród osób najstarszych

bardziej spolaryzowane - występują wyższe od średnich odsetki zarówno sympatii, jak i niechęci). Świadczyć to może o silniejszym odczuciu przez osoby w starszym wieku podobieństwa sytuacji i wspólnoty losów tych narodów z Polakami, a także o silniejszym uwewnętrznieniu przez osoby starsze propagowanych przez wiele lat pozytywnych nastawień do tych narodów. Wiek nie różnicuje jednak postaw Polaków wobec narodów o rozwiniętej gospodarce kapitalistycznej i ustroju demokracji parlamentarnej, co mogło by wskazywać na nietrwałość ewentualnych oddziaływań propagandy antykapitalistycznej. Szczególnie silnie natomiast wpływa wiek na emocjonalne nastawienie wobec Niemców i Ukraińców. Sympatie do nich częściej wyrażane są w młodszych grupach wieku, zaś niechęci są największe wśród najstarszych, zwłaszcza tych, którzy mogli z własnych doświadczeń zapamiętać okupację niemiecką i konflikty polsko-ukraińskie. Związana z wiekiem pamięć przeszłości wpływa także na postawy wobec Żydów. Mają one stosunkowo najsilniejsze zabarwienie emocjonalne wśród osób najstarszych, mających powyżej 60 lat, pamiętających jeszcze kilkumilionową mniejszość żydowską w Polsce okresu przedwojennego i będących świadkami jej zagłady przez hitlerowskich okupantów. W tej grupie występują znacząco wyższe odsetki zarówno wyrażających sympatię, jak i antypatię do Żydów i stosunkowo najniższy odsetek wyrazów obojętności. Natomiast wśród najmłodszych, w wieku 16-19 lat, znacznie rzadziej wyrażane są uczucia sympatii, a znacznie częściej postawy obojętne.

Wykształcenie, a także związany z tym zawód respondentów, podobnie jak i w latach poprzednich, oddziałują na stosunek do

narodów rozwiniętych gospodarczo i charakteryzujących się demokratycznym systemem politycznym, tzn. do Amerykanów, Anglików, Francuzów, Hiszpanów, Włochów, Szwedów i Japończyków. Pozytywne nastawienie do tych narodów stwierdzane jest częściej przez osoby o stosunkowo wyższym poziomie wykształcenia i przez pracowników umysłowych. Natomiast w przypadku Niemców - również jak i w latach poprzednich - sympatia wyrażana jest najczęściej, a niechęć najrzadziej przez respondentów z wykształceniem zasadniczym zawodowym i pracujących na własny rachunek oraz robotników wykwalifikowanych (wiąże się to prawdopodobnie z opiniami o poziomie technicznym i gospodarczym Niemiec oraz z doświadczeniami wyjazdów zarobkowych), podczas gdy osoby o wykształceniu średnim i wyższym, a także zatrudnieni jako pracownicy umysłowi mają silniej uwewnętrznioną niechęć do Niemców i rzadziej deklarują wobec nich sympatię. Im wyższe jest wykształcenie badanych, tym częściej w 1991 r. są oni skłonni wypowiadać się z sympatią o Rosjanach, Litwinach, Białorusinach, Ukraińcach, Słowakach, Bułgarach, Rumunach, a zwłaszcza Węgrach; tym rzadziej także wyrażają niechęć do Rosjan, Białorusinów, Słowaków, choć w przypadku innych przedstawicieli tej grupy narodów nie występuje jednoliniowy związek między wzrostem wykształcenia badanych a zmniejszeniem ich uczuć antypatii. W stosunku do Czechów i Rumunów wzrost wykształcenia badanych, a także przynależność do kategorii pracowników umysłowych idzie w parze ze wzrostem niechęci. Wraz z poziomem wykształcenia rośnie skłonność wyrażania sympatii do Żydów i maleją odsetki wyrażających postawy antysemickie. Postawy te są stosunkowo najczęściej wykazywane przez rolników i

przez osoby z podstawowym wykształceniem, natomiast wśród pracowników umysłowych stosunkowo najliczniejsze są deklaracje sympatii do Żydów. Poziom wykształcenia i kategoria zawodowa respondentów nie są jednoznacznie związane z postawami wobec większości grup etnicznych postrzeganych jako najbardziej różniące się od Polaków pod względem cech rasowych, tzn. wobec Murzynów, Chińczyków, Wietnamczyków, Arabów, Cyganów. Im wyższe wykształcenie, tym częściej wyrażana jest sympatia i tym rzadziej antypatia do Chińczyków i do Cyganów. Sympatia do Cyganów najczęstsza jest wśród pracowników umysłowych, zaś antypatia wśród rolników. Najwyższe odsetki sympatii i najniższe niechęci wobec Murzynów występują u respondentów z wyższym wykształceniem, lecz najwięcej niechęci i najmniej sympatii do Murzynów spotykamy wśród osób z ukończonym wykształceniem średnim. Wzrost wykształcenia badanych wpływa natomiast na polaryzację ich postaw względem Arabów: zwiększanie się odsetków zarówno wyrazów sympatii, jak i - w jeszcze silniejszym stopniu - niechęci. Poziom wykształcenia nie różnicuje postaw wobec innych narodowości z tej grupy, np. wobec Wietnamczyków lub Turków.

Wielkość miejscowości, w których respondenci mieszkają, należy także do zmiennych wykazujących w różnych badaniach istotny wpływ na postawy wobec innych narodów. Wiąże się to zapewne z możliwościami przełamania wiejskiego lub małopolskiego tradycyjizmu i zaściankowości oraz szerszych bezpośrednich i pośrednich kontaktów z przedstawicielami innych narodowości i kultur, jakie stwarza środowisko wielkomiejskie. Wraz z rozmiarami zamieszkiwanej przez

badanych miejscowości rośnie ich sympatia do Amerykanów, Francuzów, Hiszpanów, Włochów, Szwedów i Japończyków - narodów charakteryzujących się wysokim poziomem cywilizacji (wyjątek stanowią Niemcy, wobec których obserwujemy spadek sympatii i wzrost niechęci w większych miastach). Ale także i w stosunku do przedstawicieli niektórych krajów słabo rozwiniętych gospodarczo - takich jak Chińczycy i Wietnamczycy - lub narodów i grup etnicznych o kulturze wyraźnie odmiennej od polskiej - a więc np. Żydów i Cyganów - sympatia jest większa zaś niechęć mniejsza im większa jest miejscowość, w której mieszkają osoby badane. Równocześnie jednak w większych miastach stosunkowo wyższy jest poziom antypatii wobec Arabów, zaś postawy względem Murzynów i Turków nie są zależne od wielkości miasta (obserwujemy jedynie większą obojętność do nich ze strony mieszkańców wsi, wpływ wielkości zamieszkiwanej miejscowości na postawy respondentów wobec grupy narodów z krajów postkomunistycznych nie jest w 1991 r. jednoznaczny. Np. im większa jest miejscowość, tym więcej sympatii i tym mniej niechęci do Węgrów i do Rosjan, a także więcej pozytywnych uczuć do Litwinów i Ukraińców (przy czym najwyższe odsetki tych pozytywnych nastawień występują w miastach do 500 tys. mieszkańców). Natomiast w przypadku Czechów i Rumunów zależność jest odwrotna: im większa miejscowość, tym mniej sympatii a więcej antypatii do nich. Równocześnie jednak wielkość miejscowości nie różnicuje postaw wobec Białorusinów, Bułgarów i Słowaków.

W stosunku do większości ocenianych narodów występują istotne korelacje między kierunkiem ustosunkowania emocjonalnego

a stopniem postrzegania podobieństwa kultury i charakteru danego narodu do Polaków; wyjątkiem są Japończycy, do których sympatie nie są związane z opiniami o podobieństwie lub braku podobieństwa do własnego narodu.

Występują także znaczące zależności statystyczne między deklarowaniem pozytywnych lub negatywnych uczuć w stosunku do wszystkich narodów a postrzeganiem przyjaznego lub wrogiego nastawienia do Polski ze strony tworzonych przez nie państw. Współczynniki korelacji średnich postrzeganych przyjaźni ze strony określonych państw ze średnimi deklarowanymi do nich sympatii wynosiły w 1990 r. $r = .958$, $p < .001$, ze średnimi wyrażanych niechęci $r = -.699$, $p < .01$, zaś ze średnimi ogólnego indeksu postawy wobec badanych narodów $r = .867$, $p < .001$.

Postrzeganie przyjaźni lub wrogości ze strony różnych państw

Odpowiedzi na pytanie, jak respondenci oceniają stosunek różnych państw (wymienionych na liście w porządku alfabetycznym) do Polski: jako przyjazny, nieprzyjazny czy obojętny, uzyskane w 1991 r., ukazuje tabela 8.

Co najmniej połowa badanych ocenia jako przyjazne wobec Polski następujące państwa: USA (79%), Francja (73%), Włochy (65%), Anglia i Szwecja (po 56%), Węgry (54%). Żadne państwo nie było oceniane w tym roku przez tak wysoki odsetek respondentów jako nieprzyjazne wobec Polski, podczas gdy w poprzednim roku ponad połowa badanych (54%) uznawała za nieprzyjazne jedynie NRD.

Obecnie na pierwszym miejscu pod względem liczby badanych stwierdzających nieprzyjazny stosunek do Polski znalazło się ZSRR (34%), na drugim - Niemcy i Czechosłowacja (po 28%), zaś trzecie miejsce zajęła Kuba (25%). Przy czym odsetki oceniających stosunki jako nieprzyjazne były wyższe niż postrzegających przyjaźń tylko w przypadku ZSRR i Kuby (po -14). Inne państwa o wiele rzadziej (przez mniej niż 20% badanych) postrzegane były jako nieprzyjazne wobec Polski. Dość znaczna liczba respondentów (co najmniej 30%) oceniała większość wymienionych na liście państw (17 spośród 22) jako mających do Polski stosunek obojętny, przy czym najwyższe były odsetki postrzegających obojętność wobec Polski ze strony Egiptu (56%), Wietnamu (54%), Turcji (52%) oraz Chin (50%).

Tabela 8

Postrzegany stosunek różnych państw do Polski (dane w %)

L.p	Państwa	raczej przyjazne 1	raczej nie- przyjazne 2	obojętne	trudno powiedzieć	różnica 1-2
01	USA	79	2	15	4	+77
02	Francja	73	2	18	7	+71
03	Włochy	65	2	25	8	+63
04	Anglia	56	2	33	9	+54
05	Szwecja	56	3	30	11	+53
06	Węgry	54	6	30	10	+48
07	Japonia	46	6	35	13	+40
08	Austria	45	5	38	12	+40
09	Czechosłowacja	40	28	24	8	+12
10	Hiszpania	38	2	43	17	+36
11	Niemcy	38	28	23	11	+10
12	Finlandia	30	2	45	23	+28
13	Jugosławia	27	6	47	20	+21
14	Bułgaria	25	10	48	17	+15
15	Rumunia	21	19	44	16	+ 2
16	Izrael	20	15	42	23	+ 5
17	ZSRR	20	34	28	18	-14
18	Chińska RL	19	8	50	23	+11
19	Turcja	19	7	52	22	+12
20	Wietnam	14	5	54	27	+ 9
21	Egipt	11	4	56	29	+ 7
22	Kuba	11	25	41	23	-14

Zmiany postaw Polaków wobec różnych narodów

Zmiany w postrzeganiu przyjaznego stosunku różnych państw do Polski ukazuje tabela 9.

Tabela 9

Przyjazny stosunek do Polski

Państwa	Odsetek badanych oceniających dane państwo jako przyjazne wobec Polski											
	1978	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991
ZSRR	91	55	64	64	65	73	65	70	74	61	46	20
Węgry	86	72	77	73	71	82	72	68	73	67	65	54
Czechosłowacja	82	48	59	59	63	68	61	63	65	44	54	40
Francja	81	75	69	60	40	36	42	41	50	62	75	73
Butgaria	80	58	64	57	59	73	62	60	62	47	38	25
NRD	77	35	56	49	52	59	56	52	57	41	17	-
Kuba	72	49	51	50	49	64	58	56	53	43	13	11
Rumunia	71	45	50	48	50	58	48	42	50	32	34	21
Jugostawia	70	55	56	54	50	63	57	54	53	43	39	27
USA	48	59	35	23	18	11	18	23	35	53	80	79
Włochy	46	44	45	43	38	45	46	51	50	57	61	65
Szwecja	44	29	39	31	24	32	36	27	28	37	50	56
Finlandia	44	29	-	28	31	42	30	28	26	26	27	30
Anglia	41	43	33	32	21	26	25	25	29	53	62	56
Austria	32	33	54	44	29	40	38	32	38	50	48	45
Japonia	27	22	35	31	20	33	30	39	45	45	45	46
Hiszpania	25	23	28	26	20	27	28	19	22	23	38	38
Chińska RL	12	17	18	23	23	37	36	45	42	39	15	19
RFN	18	10	27	10	10	8	13	12	20	31	24	38
Egipt	18	11	-	11	-	-	19	-	10	13	8	11
Izrael	6	5	6	6	4	9	8	8	10	14	25	20
Wietnam	-	-	-	-	-	-	-	-	34	28	11	14
Turcja	-	-	-	-	-	-	-	-	13	20	15	19

Uwaga: "-" oznacza, że określone państwo nie było wymieniane na liście w danym badaniu.

Podobnie jak i przemiany sympatii deklarowanych przez Polaków do innych narodów zmiany w postrzeganiu przyjaznego nastawienia innych państw do Polski odzwierciedlają przede wszystkim następujące w naszym kraju przeobrażenia ideologiczno-polityczne. Propagandowe oddziaływanie środków masowego przekazu na uznawanie stosunku innych państw socjalistycznych do Polski za przyjazny było w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych nawet silniejsze niż na deklarowane sympatie do narodów tworzących te państwa. W 1978 r. zdecydowana większość badanych wskazywała jako państwa przyjazne wobec Polski ZSRR (91%), Węgry (86%), Czecho-

słowację (82%), Francję (81%), Bułgarię (80%), NRD (77%), Kubę (72%), Rumunię (71%), Jugosławię (70%). Tak więc, wszystkie wymienione na liście państwa socjalistyczne (za wyjątkiem Chińskiej Republiki Ludowej) a oprócz nich tylko Francja - zgodnie z oficjalnymi deklaracjami politycznymi - zaliczane były do krajów, z którymi Polskę łączyły stosunki przyjacielskie.

Lista państw postrzeganych przez więcej niż połowę respondentów jako przyjazne wobec Polski zmieniła się dość wyraźnie w 1981 r. Na jej czele znalazła się wówczas Francja (75%) przed Węgrami (72%), USA (59%), Bułgarią (58%), Jugosławią i ZSRR (po 55%). Z listy tej ubyły występujące na niej w latach siedemdziesiątych inne kraje obozu socjalistycznego: NRD, Kuba, Rumunia, Czechosłowacja. Ówczesne napięcia polityczne zapewne mogły wpływać zarówno na niejednolity pod względem ustroju społeczno - politycznego skład państw, które znalazły się na tej liście, jak i na ogólny spadek wysokości odsetków ocen nastawienia różnych państw wobec Polski jako przyjaznego (za wyjątkiem percepcji przyjaznego stosunku USA do Polski).

Po wprowadzeniu stanu wojennego i następnie przez pierwszą połowę lat osiemdziesiątych oceny przyjaźni międzypaństwowych wróciły do wzoru z lat siedemdziesiątych. Częstość deklaracji przyjaznego nastawienia innych państw socjalistycznych do Polski wzrastała do 1985 r. Przy czym w latach 1984-1986 na liście krajów, które większość respondentów OBOP-u zaliczała do obozu przyjaciół, znajdowały się już tylko państwa socjalistyczne.

W drugiej połowie lat osiemdziesiątych odsetki respondentów stwierdzających przyjazne nastawienie do Polski wszystkich innych

państw socjalistycznych wyraźnie spadały. Radykalna zmiana listy państw ocenianych przez więcej niż połowę badanych jako połączone z Polską więzami przyjaźni nastąpiła jednak dopiero w 1989 r. Pozostały na niej tylko 2 kraje z byłego obozu socjalistycznego (ZSRR i Węgry), a pojawiło się 5 krajów kapitalistycznych o systemie demokracji parlamentarnej (Francja, Włochy, USA, Anglia i Austria). Zmiana ta pogłębiła się jeszcze na początku lat dziewięćdziesiątych, kiedy z listy tej zniknął ZSRR (odsetki oceniających stosunki międzypaństwowe między ZSRR a Polską jako przyjazne spadały z 91 w 1978 r., 61 w 1989 r. do 46 w 1990 r. i 20 w 1991 r.). W 1990 r. znalazły się na niej 2 państwa, należące dawniej do systemu socjalistycznego, które jednak - podobnie jak i Polska - dokonały w tym roku transformacji ustrojowej: Węgry i Czechosłowacja, a także 5 krajów kapitalistycznych o ustroju demokratycznym, przy czym liczba oceniających je jako przyjazne wobec Polski znacząco wzrosła (USA - 80%, Francja - 75%, Anglia - 62%, Włochy - 61%, Szwecja - 50%). W 1991 r. Czechosłowacja znowu ubyła z listy państw postrzeganych przez większość badanych jako przyjaźnie nastawione do Polski, zaś Węgry - jako jedyny kraj postkomunistyczny - pozostały na tej liście, zajmując jednak na niej ostatnie miejsce za Stanami Zjednoczonymi, Francją, Włochami, Anglią i Szwecją.

Obraz przemian opinii o stosunkach międzypaństwowych, związanych z rozpadem systemu socjalistycznego, widoczny jest także z przeciwnej strony - postrzegania nieprzyjaznego stosunku różnych państw do Polski (tabela 10).

Tabela 10

Nieprzyjazny stosunek do Polski

Państwa	Odsetek badanych oceniających dane państwo jako nieprzyjazne wobec Polski											
	1978	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991
RFN	47	52	30	55	48	60	44	43	35	27	41	28
Izrael	44	24	21	27	21	23	20	17	16	12	12	15
Chińska RL	43	23	14	12	9	8	5	3	4	4	19	8
Egipt	13	8	-	5	-	-	2	-	3	3	7	4
USA	9	7	35	47	46	59	40	32	22	8	2	2
NRD	7	31	13	17	14	15	9	12	14	25	54	-
Czechosłowacja	6	25	13	14	10	11	9	8	13	26	19	28
Japonia	6	5	5	3	4	5	4	2	3	2	4	6
Anglia	5	5	17	15	16	19	17	10	8	4	4	2
Austria	5	5	3	4	5	5	3	5	5	4	6	5
Hiszpania	4	3	4	3	3	4	2	3	3	3	4	2
Finlandia	3	3	-	3	2	2	1	2	2	1	5	2
ZSRR	2	19	8	9	7	6	6	6	6	11	14	34
Szwecja	2	4	3	5	5	8	3	6	7	3	4	3
Włochy	2	2	5	4	4	3	2	2	4	2	3	2
Bułgaria	1	3	3	4	3	2	1	2	4	8	11	10
Rumunia	1	5	4	4	3	4	3	5	6	12	17	19
Kuba	1	2	3	2	2	1	2	2	2	3	27	25
Francja	1	1	4	5	10	23	7	5	6	3	3	2
Jugostawia	1	1	2	2	1	1	1	1	3	4	7	6
Węgry	1	1	1	1	1	1	1	1	3	5	4	6
Turcja	-	-	-	-	-	-	-	-	6	6	10	7
Wietnam	-	-	-	-	-	-	-	-	2	3	8	5

Uwaga: "-" oznacza, że określone państwo nie było wymieniane na liście w danym badaniu.

W 1978 r. jako nieprzyjazne postrzegane było przez stosunkowo największą liczbę badanych nastawienie do Polski RFN, Izraela, Chińskiej Republiki Ludowej (był to okres wojny chińsko-wietnamskiej i wrogich stosunków między Chinami a innymi krajami socjalistycznymi). W 1981 r. znacząco wzrosły odsetki postrzegających nieprzyjazny stosunek do Polski sąsiednich państw socjalistycznych: NRD, Czechosłowacji i ZSRR, natomiast zmniejszyło się odczucie nieprzyjaźni do Polski ze strony Izraela i Chin. W pierwszej połowie lat osiemdziesiątych wyraźnie malały odsetki respondentów wyrażających opinie o nieprzyjaznym charakterze stosunków między Polską a sąsiednimi krajami socjalistycznymi, natomiast gwałtownie wzrastały liczby stwierdzających nieprzy-

Zmiany postaw Polaków wobec różnych narodów

chylny stosunek do Polski największych państw kapitalistycznych, które zareagowały restrykcjami na wprowadzenie stanu wojennego. Apogeum tych ocen przypadło na 1985 r., kiedy 60% respondentów stwierdzało nieprzyjazne nastawienie do państwa polskiego RFN, prawie tyle samo (59%) - USA, po 23% - Izraela i na ogół dotąd postrzeganej jako najmniej nieprzyjaznej Francji, 19% - Anglii. Ten trend w postrzeganiu napięć w stosunkach międzypaństwowych zaczął odwracać się od 1986 r. i przez drugą połowę lat osiemdziesiątych zmniejszało się odczucie animozji ze strony krajów kapitalistycznych, zwłaszcza USA (z 59% w 1985 r. do 2% w 1991 r.), Francji (z 23% do 2%), Anglii (z 19% do 2%). W tym samym czasie silnie wzrosło poczucie nieprzyjaźni ze strony wszystkich krajów rozpadającego się obozu socjalistycznego: NRD (z 9% w 1986 r. do 54% w 1990 r.), Kuby (z 2% do 27%), Czechosłowacji (z 9% do 28% w 1991 r.), Chin (z 5% do 19% w 1990 r. po stłumieniu demonstracji na placu Niebiańskiego Spokoju, zmniejszając się jednak w 1991 r. do 8%), Rumunii (z 3% do 19% w 1991 r.), ZSRR (z 6% do 34%), Bułgarii (z 1% do 10%).

Dynamika postrzegania stosunku różnych państw do Polski jako obojętnego (tab.10) zdaje się wskazywać, że opinie takie świadczą nie tyle o odczuciu zmniejszenia napięć w stosunkach międzynarodowych, co o stopniu klarowności percepcji podziałów politycznych i odmienności ustrojowych.

Wysokość odsetków respondentów określających stosunek poszczególnych państw do Polski jako obojętny ulegała w ciągu ostatnich kilkunastu lat tak znacznym wahaniom (rzędu kilkudziesięciu punktów procentowych) nie układającym się w żadne

wyraźne trendy, że skłania to do przypuszczenia, iż zmiany te wiązały się przede wszystkim ze stopniem eksponowania stosunków między poszczególnymi państwami a Polską przez środki masowego przekazu.

Wysokość odsetków respondentów określających stosunek poszczególnych państw do Polski jako obojętny ulegała w ciągu ostatnich kilkunastu lat tak znacznym wahaniom (rzędu kilkudziesięciu punktów procentowych) nie układającym się w żadne wyraźne trendy, że skłania to do przypuszczenia, iż zmiany te wiązały się przede wszystkim ze stopniem eksponowania stosunków między poszczególnymi państwami a Polską przez środki masowego przekazu.

Tabela 11

Obojętny stosunek do Polski

Państwa	Odsetek badanych oceniających dane państwo jako obojętne wobec Polski												
	1978	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	
Hiszpania	38	39	41	45	46	44	43	55	51	46	37	43	
Anglia	36	31	32	33	38	36	35	47	48	31	26	33	
Japonia	35	41	37	42	46	38	38	40	34	35	32	35	
Austria	33	34	26	31	39	37	34	45	41	31	33	38	
Egipt	33	44	45	47	-	-	44	-	52	50	52	56	
Włochy	28	30	30	33	36	34	31	33	31	26	22	25	
Szwecja	27	36	35	40	45	41	37	46	45	38	31	30	
Finlandia	24	36	35	38	38	32	40	48	44	43	42	45	
USA	24	19	17	15	21	16	23	29	29	26	11	15	
Izrael	21	33	42	37	42	39	39	49	45	43	36	42	
Chińska RL	17	33	42	37	38	34	35	34	34	35	43	50	
RFN	16	19	24	20	23	20	24	28	30	26	19	23	
Jugostawia	11	22	23	26	29	23	24	28	28	35	34	47	
Rumunia	11	27	28	27	27	23	29	36	29	36	32	44	
Kuba	9	24	25	27	25	20	21	25	27	30	34	41	
Bułgaria	7	19	20	23	21	15	21	25	21	30	32	48	
Francja	7	12	14	21	30	26	31	38	30	23	14	18	
NRD	5	18	16	20	18	14	19	21	17	23	16	-	
Czechosłowacja	4	15	17	15	15	13	18	19	14	23	18	24	
Węgry	4	13	13	14	14	10	15	20	13	17	18	30	
ZSRR	1	10	11	12	13	9	14	12	9	13	16	28	
Turcja	-	-	-	-	-	-	-	-	52	47	49	52	
Wietnam	-	-	-	-	-	-	-	-	38	42	51	54	

Uwaga: "-" oznacza, że określone państwo nie było wymieniane na liście w danym badaniu

Zmiany postaw Polaków wobec różnych narodów

Zmiany zależności między postrzeganiem przyjaźni różnych państw do Polski a cechami charakteryzującymi te państwa ukazuje tabela 12. Umieszczone zostały w niej tylko te zmienne, które wykazywały znaczące korelacje r (Pearsona) ze wskaźnikami postrzeganej przyjaźni przynajmniej w jednym z wymienionych w tabeli okresów.

Tabela 12

Uwarunkowania percepcji przyjaznego stosunku różnych państw do Polski

Cechy państw	Postrzegana przyjaźń			
	1978	1981	1985	1990
Wysokość dochodu (GNP p/c)	.12**	.19	-.54**	.59*
System socjalistyczny	.67**	.44	.82**	-.23
Demokracja parlamentarna	-.55*	-.31	-.82**	.46*
Sojusznicy w II wojnie świat.	.43	.56*	.05	.59*
Religia chrześcijańska	.55*	.54*	.32*	.61*
Język słowiański	.55*	.38	.58	.12*
Wspólnota rasowa	.59*	.57*	.34	.54**
Liczba filmów w TVP	-	-	.18	.66*
Ocena filmów	-	-	.00	.60*
Liczba seriali w TVP	-	-	.03	.53*
Ocena seriali	-	-	-.19	.64**

Korelacje r znaczące: * poziom istotności $p < .01$, ** - $p < .001$ "-" oznacza brak danych dla omawianego roku.

W 1978 r., podobnie jak i w 1985 r. ocena pozytywnego stosunku innych państw do państwa polskiego zależała przede wszystkim od tego, czy należały one do tego samego obozu państw socjalistycznych (badani postrzegali zarazem negatywny stosunek zachodnich krajów o demokracji parlamentarnej do ówczesnego państwa polskiego) i zwłaszcza państw słowiańskich, czy składały się z przedstawicieli tej samej rasy i czy należały do kręgu kultury chrześcijańskiej (dwie ostatnie zmienne nie miały znaczącego wpływu na percepcję stosunków międzypaństwowych w 1985 r.). Natomiast w 1990 r. znaczący wpływ na postrzeganie przyjaznych

stosunków między państwowych wywierały takie czynniki, jak poziom dochodu narodowego, sojusze w okresie II wojny światowej, przynależność do kręgu kultury chrześcijańskiej, do tej samej rasy, a nadto liczba seriali i filmów z danego państwa wyświetlanych w telewizji polskiej w ciągu poprzedniego roku oraz wysokość ocen tych filmów i seriali. Jest to zatem ten sam zespół zmiennych charakteryzujących oceniane kraje, który w tym samym roku wpływał znacząco na deklarowane sympatie i niechęci wobec różnych narodów (por. tab. 5), przy czym dane z 1981 r. w porównaniu z 1978 r. i z 1985 r. wykazywały przesunięcie uwarunkowań percepcji pozytywnego nastawienia innych państw do Polski w kierunku, który w pełni ujawnił się w 1990 r.

Analiza czynnikowa postrzeganych przyjaźni lub wrogości innych państw do Polski w 1990 r. ujawniła także zgrupowania tych państw podobne do zgrupowań narodów obdarzanych sympatią lub niechęcią. W pierwszej grupie najwyższe ładunki czynnikowe uzyskały takie państwa jak: Francja, Włochy, Szwecja, Stany Zjednoczone, Anglia, Hiszpania, Austria, Japonia (czyli rozwinięte gospodarczo państwa o systemie demokracji parlamentarnej) a także Węgry i Jugosławia. W drugiej grupie znalazły się dwa istniejące jeszcze w 1990 r. państwa niemieckie - NRD i RFN. Trzeci czynnik obejmował powiązane ze sobą percepcje nastawienia do Polski większości państw postkomunistycznych: Bułgarii, Rumunii, Kuby, Chin, Czechosłowacji i ZSRR. W czwartym zaś znalazły się Wietnam, Egipt, Turcja i Izrael, a zatem państwa z Dalekiego lub Bliskiego Wschodu, których obecne nastawienie do Polski wydaje się większości badanych obojętne lub niezbyt jasne.

Zmiany postaw Polaków wobec różnych narodów

Postrzeganie przyjaźni lub wrogości ze strony wymienionych wyżej grup państw uwarunkowane było takimi cechami społeczno-demograficznymi respondentów jak wiek, wykształcenie, religijność i wielkość zamieszkiwanej miejscowości (patrz tab.13).

Tabela 13

Percepcja przyjaźni do Polski a społeczno-demograficzne cechy respondentów

Cechy respondentów	Grupy państw			
	Demokracje parlamentarne	Niemcy	Państwa postkomunistyczne	Daleki i Bliski Wschód
	r	r	r	r
Wiek	.12**	.02	-.01**	-.01**
Wykształcenie	.15**	-.10*	-.11**	.19**
Religijność	.03	-.07	-.12**	.13**
Wielkość miejscowości	.17**	.00	-.17**	.15**

Poziom istotności korelacji * $p < .01$, ** $p < .001$

Postrzeganie pozytywnego stosunku do Polski ze strony państw o ustroju demokracji parlamentarnej jest stosunkowo częstsze wśród osób starszych, o stosunkowo wyższym poziomie wykształcenia i zamieszkujących w wielkich miastach. Natomiast przyjazny stosunek do Polski ze strony państw postkomunistycznych częściej dostrzegany jest przez osoby o stosunkowo niższym poziomie wykształcenia, bardziej religijne i mieszkające w małych miastach lub na wsi. Stosunek państw niemieckich do Polski częściej oceniają jako przyjazny respondenci o niższym poziomie wykształcenia, podczas gdy wyższe wykształcenie idzie w parze z częstszym wskazywaniem wrogości Niemiec do Polski. Postrzeganie przyjaznego stosunku do Polski państw Bliskiego Wschodu (a także Wietnamu)

jest częstsze wśród respondentów bardziej wykształconych, mniej religijnych, mieszkających w dużych miastach.

Dane z 1991 r. ukazują taki sam jak w poprzednim roku kierunek zależności postrzegania przyjaznego lub wrogiego stosunku innych państw do Polski od społeczno-demograficznych cech osób badanych. Można przypuszczać, że wpływ wieku, wykształcenia i miejsca zamieszkania respondentów na ich percepcję stosunków między Polską a innymi państwami jest zapośredniczony stopniem zainteresowania polityką, korzystania ze środków masowego przekazu i poziomem wiedzy politycznej, które zapewne są wyższe wśród osób o stosunkowo wyższym wykształceniu i mieszkających w wielkich miastach.

Zakończenie

Badania postaw społeczeństwa polskiego wobec różnych narodów i państw - deklarowanych sympatii lub niechęci, postrzeganych przyjaźni lub wrogości - dotyczą bardzo istotnego elementu świadomości narodowej Polaków.

Analiza trendów tych postaw w ciągu ostatnich kilkunastu lat ukazuje wyraźnie kierunek przemian świadomości politycznej społeczeństwa polskiego. W świecie, który przez kilkadziesiąt lat był podzielony na walczące ze sobą obozy o odmiennych ustrojach gospodarczo-politycznych, deklaracje sympatii do jednych narodów i niechęci do innych lub stwierdzanie przyjaznego nastawienia ze strony jednych państw i wrogiego ze strony innych rozpatrywane

były często jako wskaźniki różnych orientacji ideologiczno-politycznych. Przedstawione w tym opracowaniu dane ukazujące spadek sympatii do narodów z byłego obozu socjalistycznego i percepcji ich przyjaznego stosunku do Polski - i szczególne przyspieszenie tego spadku w ostatnich trzech latach - interpretowane były jako wyraz procesu delegitymizacji, rozkładu i upadku systemu socjalizmu państwowego.

Pojawia się pytanie, czy dane te nie świadczą raczej o zmianie stopnia szczerości respondentów w wyrażaniu swych sympatii lub niechęci, wynikającej ze znacznego zwiększenia wolności wypowiedzi, niż o rzeczywistej zmianie ich postaw. Niewątpliwie, niezbędne jest uwzględnianie zakłóceń ujawniania w sondażach socjologicznych postaw, które mogą wynikać z poczucia ograniczenia swobody wypowiedzi i wpływać na rozbieżność między postawami deklarowanymi a odczuwanymi. Niewątpliwie też, ograniczenia te i rozbieżności były znacznie większe w latach siedemdziesiątych i w pierwszej połowie lat osiemdziesiątych (zwłaszcza po wprowadzeniu stanu wojennego) niż w okresie późniejszym. Niemniej, nie wydaje się, aby zjawisko to - mimo trudności dokładnego oszacowania jego rozmiarów - miało skłaniać do rezygnowania z interpretacji rozpatrywanych w tym tekście danych jako świadczących o zmianie postaw. Po pierwsze, społeczeństwo polskie - charakteryzujące się od dawna większą niż w wielu innych krajach Europy Wschodniej otwartością w wyrażaniu swych poglądów politycznych - miało możliwość oswojenia się z sondażami opinii, prowadzonymi już od drugiej połowy lat pięćdziesiątych, i nie wiązało z nimi poczucia nazbyt silnego zagrożenia politycznego. Po drugie, wydaje się

mało prawdopodobnym, aby respondenci, których większość już w drugiej połowie lat siedemdziesiątych miała odwagę kwestionować "system kierowniczej roli jednej partii" w Polsce (por. Duma 1983 i Jasińska-Kania 1988, s. 283) i nawet w sondażach przeprowadzanych w okresie stanu wojennego wyrażała zaufanie do Kościoła i brak zaufania do PZPR, równocześnie bardziej by się obawiali wyrażania swych sympatii lub antypatii do różnych narodów. Po trzecie, aczkolwiek poczucie ograniczenia swobody wypowiedzania poglądów politycznych znacznie zmniejszyło się w ostatnich dwóch latach, przykład rozbieżności między deklaracjami poparcia politycznego dla różnych partii w sondażach przedwyborczych a wynikami wyborów do parlamentu świadczy, że nie zostało ono bynajmniej do końca wyeliminowane. Tak więc, dane z badań ankietowych należy zawsze interpretować z odpowiednią dawką rezerwy, zdając sobie sprawę z trudności oszacowania stopnia szczerości odpowiedzi. Mimo tych wszystkich zastrzeżeń, ukazywane przez badania socjologiczne postawy polityczne, znajdujące wyraz w stosunku do różnych narodów i państw, stanowią pewien fakt społeczny. Wskazują one na to, że wyrażanie określonych nastawień do innych narodów - jak to pisaliśmy już wcześniej (por. Ryszka i Jasińska-Kania w tym samym tomie) - "uznawane jest przez respondentów za dopuszczalne, zgodne z oczekiwaniami i przyjętymi normami, chociażby tylko w sytuacjach na wpół oficjalnych i sformalizowanych, do jakich należy sytuacja wywiadu ankietowego".

Prezentowane wyniki badań ukazują podatność ekspresji emocjonalnych nastawień wobec różnych narodów na wpływ i manipulację ze strony środków masowego przekazu. Uwzględnianie

tego wpływu jest szczególnie ważne w okresie, gdy rozpadowi dotychczasowego systemu zależności i powiązań w Europie Środkowo-wschodniej towarzyszy ujawnianie się tłumionych dotąd animozji. Niebezpieczeństwo wybuchów konfliktów między sąsiednimi narodami lub grupami etnicznymi w obrębie poszczególnych państw stanowi jedno z głównych zagrożeń procesu demokratycznych przekształceń ustrojowych w tym regionie. Wyniki badań ukazujące narastanie niechęci Polaków do sąsiednich narodów (szczególnie Ukraińców, Rosjan, Białorusinów, Czechów) a także do mniejszości etnicznych w naszym kraju (zwłaszcza Cyganów) powinny być traktowane jako ważny sygnał ostrzegawczy i skłaniać do poszukiwania sposobów regulowania i rozwiązywania konfliktów zgodnych z wzorami demokracji, która oznacza nie tylko "rządy większości", ale także respektowanie praw mniejszości.

Badanie postaw wobec innych narodów i państw ma jednak znaczenie wykraczające poza sferę analizy stosunków międzynarodowych i związanej z tym świadomości politycznej. Postawy te mogą być interpretowane jako wskaźniki wartości kulturowych składających się na tożsamość narodową (Weinreich 1991). Inne narody stanowią dla nas grupy odniesienia porównawczego, wpływające na postrzeganie sytuacji własnego narodu i jego samoocenę, a także odniesienia normatywnego - współkształtującego nasze aspiracje i ideały. Deklarowane sympatie do różnych narodów związane są z postrzeganym podobieństwem kulturowym i świadomością wspólnego uczestnictwa w dobrze znanych ramach instytucji społecznych, co stanowi podstawę empatycznej identyfikacji i poczucia solidarności. Kierunki przemian tych postaw odzwierciedlają aspiracje

Polaków dotyczące rozwoju gospodarczego i przemian politycznych, wskazują na ich wyobrażenia o godziwych warunkach egzystencji materialnej i pożądanym kształcie instytucji politycznych.

Bibliografia

Buchanan W., Cantril H., 1953, *How Nations See Each Other*, Urbana.

Duma A., 1983, *Świadomość demokracji w społeczeństwie polskim*, Warszawa.

Inglehart R., Rabier J.-R., 1984, *Trust Between Nations: Primordial Ties, Societal Learning and Economic Development*, Ann Arbor, Brussels.

Jasińska-Kania A., 1988, *Osobowość, orientacje moralne i postawy polityczne*, Warszawa.

Sigelman L., 1978, *Americans' Attitudes toward other Nations: an Attempt at Explanation*, "International Journal of Comparative Sociology" vol. 23, nr 1-2.

Weinreich P., 1991, *National and Ethnic Identities: Theoretical Concepts in Practice*. "Innovation in Social Science Research" vol. 4, nr 1.